

SADRAZAM ÖKÜZ MEHMET PAŞA

Osmanlı Sadrazamlarının 55.si, Lakapları; Damat, Kara, Kul kıran, Öküz

İstanbul Karagömrük 'de 1550 de doğmuştur. Babası Kara Ali¹ adında bir öküz nalbandı olduğundan kendisine "Öküz", ayrıca esmerliğinden ötürü "Kara", Mısır'daki asi kölemenleri tepelemesi nedeniyle de "kul kıran", Sultan I. Ahmet'in yedi yaşındaki kızı Gevherhan Sultan ile evlendiği için "Damat " lakaplarını almıştır. Fakat en yaygın lakabı "Öküz "dür. ²İstanbul'un fethinden sonra Aksaray ve civarından İstanbul a getirilen Anadolu insanından olan Ulu kışlalı Ali oğlu Mehmet 1567 senesinde Enderun-u Hümayuna Has oda Ağalarından olarak alınmış, saraydan yetişmiş, İçkiler Kethüdası, Silahtar olmuş 1607 senesinin Nisan ayında Vezirlik payesi ile deniz yoluyla İskenderiye 'ye giderek Mısır Vali olmuştur. Orada kendisini halka sevdirek, Kahire de imar hareketlerine girişmiş, Mısırlı askerleri asi Kalenderoğlu' na karşı Kuyucu Murat Paşa' nın hizmetine göndermiştir. Oradaki bu askeri isyanı bir kaç bin askeri öldürtmek suretiyle bastırmış olduğundan ve o zamanlar askere de " kul " denildiğinden bu kez de kendisine "Kul Kıran" ismi takılmıştır.³ 1611 de Mısır Valiliğinden azledilerek İstanbul'a dönmüş ve oradaki hizmetlerine karşılık olma üzere kendisine Gevherhan Sultan verilerek saraya "Damat " yapılmıştır. Düğün 13 Haziran 1612 Kaptan-ı Derya Öküz Mehmet Paşa ile sultanın düğünleri hemen hemen eşine az rastlanır bir debdebe ile yapılmıştır. Gerek gelinin çeyizi ,gerekse gelin alayı çok göz kamaştırıcı olmuştur.⁴ Aynı zamanda Kaptan-ı Derya olan paşa, Kaptan-ı Deryalığı sırasında Osmanlı kıyılarına saldıran Malta ve Floransa filolarını perişan etmiştir⁵. Avrupa Devletleri ile işbirliği yapan Dürzi-i Emiri Maanoğlu Fahreddin 'i yenilgiye uğratarak emir ve komutası altına aldı . Ancak donanmadan ayırdığı on kadırgalık filonun Sisam adası civarında Floransa filosuna yenilmesi üzerine görevinden azledildi. İstanbul'da Sadaret Kaymakamlığına getirildi . 1613 te ikinci vezirliğe, 1614 te senesinde, Nasuh Paşa'nın idamı üzerine 17 Ekim 1614 te Sadrazamlığa getirildi. Orduyu disipline sokmağa çalıştı, başıboşlarla, zorbaları İstanbul'dan uzaklaştırdı . İran Şahı Abbas'ın Gürcistan'a asker sevk ederek, göndermesi gereken 200 yük ipek mahsulünü yollamaması üzerine düzenlenen sefere çıktı.

¹ Yazarı : Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Vezir-i azamları, Osmanlı Tarihi Cilt III , 2.kısım , s 367

² Zuhuri Danişman, , Öküz Mehmet Paşa, Naima Tarihi, İstanbul 1968, Cilt 2 Sayfa: 723/724

³ Öküz Mehmet Paşa, İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi , Tercüman Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş İstanbul 1984, Cilt: 4 Sayfa:2157

⁴ Öküz Mehmet Paşa, Osmanlı Meşhurları , Altın Kitaplar Ansiklopedisi -I , Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1957/1958

⁵ İsmail Hakkı Danişment , Öküz Mehmet Paşa, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Türkiye Yayınevi , İstanbul 1971, Cilt:5 Sayfa:186.

1615 yılı baharında Halep e gelebildi, işte bu sefer sırasında Ulukışla mevkiinde bir kışla yapılmasına karar verdiği söylenmektedir ancak ertesi yıl İran üzerine yürüyebilen ve İran ordusunu yenen Mehmet Paşa , Revan Kalesini kuşattı , fakat İranlılarla anlaşmaya varıldı . 200 yerine 100 yük ipek haracına razı olundu. Saray Nedimlerinin etkisindeki Sultan I. Ahmet ,Revan' nın alınamamasını Paşa'nın bir ihmali gibi görerek, onu Sadaretten azlederek Sadrazam olan Halil Paşa 'ya danışman yaptı. Böylece 17 Ekim 1614 te başlayan ilk sadrazamlığı 17 Kasım 1616 da sona ermiş oldu. Padişah II. Osman'ın tahta çıkması üzerine önce sadaret kaymakamlığına daha sonra da 18 ocak 1619 da İran'la barış sağlanınca ikinci kez sadrazamlığa getirilmiştir. Bu kez de padişahın desteklediği Güzelce Ali paşa ile çatışınca 23 Kasım/Aralık 1619 da yeniden görevinden azledilmiştir.⁶ Sultan II. Osman, Öküz Mehmet Paşa'yı 1619 yılı Aralık ayında Halep Valiliğine gönderdi. Mehmet Halep'e giderken 30 000 altında vermeye mecbur bırakıldı. Mallarına ve tüm parasına daha sonra el konulmuştur. Fakir bir halde Halep'te ölerək kale surları dışındaki yüksek bir dağın üzerinde merhum Şeyh Ebubekir tekkesinde (zaviyesinde) kendisinin yaptırdığı türbeye gömülmüştür. Ali isimli bir oğlu ile Ayşe adında bir kızı vardır. Ahfadı (soyu) günümüze kadar gelmiştir. Sadaret makamında orta derecede iktidara sahip ,çok terbiyeli ,ince ve akıllı, çelevi tavırlı olan paşa aynı zamanda Mevlevi'dir. Mehmet Paşa ,vakur ve ciddidir. Devlet hizmetlerinde doğruluğu ,hakşinaslığı ,cesareti ve cömertliği ile tanınmıştır.

Öküz Mehmet Paşa'nın yaptırdığı eserler

Öküz Mehmet Paşa hayırseverliği ve Osmanlı hizmetinde bulunduğu sırada hayırları ve eserleriyle ünlü Türk kökenli bir devlet adamıdır. Paşa Osmanlı ülkesinin pek çok yerinde eserler yaptırmıştır. Karagömrük'te :Cami , çeşme ve mektep Kuşadası ve Ulukışla da: Kervansaray, hamam, cami, mektep, medrese, çeşme ve köprü. Kahire 'de : Yeniçeri ve Azep (bekar asker) kışlaları Şam'da : Suyolları ve kalelerin tamiri; Mekke ve Hicaz da: Su yolları yaptırıp kuyular açtırmıştır. Sakız da : Cami ve diğer gezdiği bazı yerlerde bu gibi hayır müesseseleri vardır. Sadece Kuşadası'nda büyük bir külliye yaptırmış ve bu külliye; cami, medrese, han, şifahane, imarethane, hamam ve çok sayıda dükkandan oluşmaktaydı. Bunlara ilaveten 1612-13 yılında Kahire'de Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Vakfiyesini yazdırmış ve bu vakfın yaşaması için 8 adet suyla çalışan un değirmeni, 4 adet balık dalyanı, 6 adet ekmek fırını 12 tane han etrafında dükkan, mera, otlak, mezra ve zeytinlikler, hayvan damları, mahzen ve depolar, 10 adet su dolabı ve 7 adet samanlık bağışlamıştır.

Neden Öküz Mehmet Paşa denilmiştir.

Bu konuda çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Kaynaklar kendisinin akıllı, dürüst, cesur, terbiyeli ve ince bir kişiliğe sahip olduğunu anlatmaktadır.

⁶ Yılmaz Öztuna , Öküz Mehmet Paşa, Büyük Osmanlı Tarih Ansiklopedisi, İstanbul 1992, Cilt:2 Sayfa:586.

Mehmet Paşa'nın Ali adıyla tanınan babası Karagömrük Semtinde Öküz nalbantlığı yapmaktaydı. Öküz lakabı ile anılması genel olarak buna bağlanmaktadır. Bir başka rivayet ise şöyledir. Paşa memleketi Ulukışla'da bir menzil külliyesi yaptırmaktadır. İnşaatın bazı malzemeleri ve mermerler yakın çevre illerden ve ocaklardan gelmektedir. Bu malzemeleri getiren kağnıları çeken öküzler Ulukışla yakınlarındaki “ Öküz çatlatan bayırında “ zorlanmakta ve hatta bazen burada ölmektedirler. Bir keresinde yine aynı olay olunca Mehmet Paşa öküzlerin yerine kendisini bağlamış ve kağnıları gücü ile Ulukışla'ya getirmiştir. O günden sonra güçlü-kuvveti sayesinde “ Öküz Mehmet Paşa “ olarak ün salmıştır.

Öküz Mehmet Paşa'nın nüktedanlığı ve ince zekası

Babasının Öküz nalbantlığı dolayısıyla çevresindekilerce gizliden gizliye “Öküz” olarak adlandırılmış Mehmet Paşa'nın komuta ettiği ve İran'a düzenlenen bir seferde, ordu komuta heyeti taarruz planları gözden geçirirken taşıma işlerinde kullanılan öküzlerden biri çadır aralığından kafasını uzatıp gözlerini Öküz Mehmet Paşaya dikmiş ve böğürmeğe başlamış. Paşanın çevresindekiler önce kıs kıs, sonrada kahkahalarla gülmeye başlamışlar. Zeki ve yetenekli Paşa yavaşça yerinden kalkarak öküzün yanına gitmiş ve kulağına bir şeyler söyleyip yerine geçmiş. Vezirlerine dönerek şöyle demiş; “*Bu hayvan bana ne dedi biliyor musunuz? Senin kim olduğunu biliyorum. Bir öküz olarak asilliğinle bunca eşeğin arasında ne işin var?* “ Bende kendisine , “ *her eşek sürüsünün başında mutlaka bir Öküz olması gerekir.*” Dedim. Bundan sonra da Mehmet Paşanın Öküz lakabı resmiyet kazanır. Paşa, vakfını bu adla kurar ve vakfiyesini bu adla yazıp imzalar.

Kuşadası'nın Kurulması ve Gelişmesinde Öküz Mehmet Paşa Rolü ⁷

Öncelikle, Türk Tarih Kurumu'nun himayesinde, 01 Aralık 2017 tarihinde, Kuşadası'nda, Adnan Menderes Üniversitesi ve Kuşadası Kültürel ve Tarihi Mirası Koruma Derneği tarafından düzenlenen ‘*Kuşadası ve Çevresi Türklük ve Türk Tarihi Sempozyumu*’na emeği geçenlere teşekkür ediyorum. Benim bu Sempozyuma davet edilmemin temel nedeni, Ankara'da Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilen Öküz Mehmed Paşa Vakfiyesini, 2016 yılında, Ege Üniversitesi'nde⁸ yayınlamış olmamdır. Kuşadası, asli olarak bir Osmanlı yerleşimidir. Bu bölgenin ciddi biçimde iskân edilmesi, yani canlı bir yerleşim yeri olarak ortaya çıkması, bu bölgenin Öküz Mehmed Paşa'ya temlik edilmesinden sonradır. Osmanlı padişahı Genç Osman tarafından 1620'li yıllarda Öküz Mehmed Paşa'ya mülk olarak verilen bu bölgenin tüm gelirleri (vergiler, tüm coğrafyası, iskele, gümrük, evler, kale, cami, kule, vs.) daha sonra vakfa dönüştürülmüştür ki, *Öküz Mehmed Paşa Evkafı* olarak isimlendirilen bu vakıf sayesinde bugünkü Kuşadası şehri ortaya çıkmıştır.

⁷ Mehmet Akif Erdoğan, Kuşadası'nın Kurulması ve Gelişmesinde Öküz Mehmet Paşa Vakfının Rolü, Kuşadası ve çevresi Türklük ve Türk Tarihi Sempozyumu, Kuşadası Aralık 2017

⁸ M. Akif Erdoğan, *Öküz Mehmed Paşa Vakfiyesi (Tıpkıbasım)*, İzmir 2016, Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi yayını.

On yedinci yüzyılda İstanbul ile Mısır arasında işleyen deniz hac yolu, bu bölgeye (Kuşadası) stratejik bir önem kazandırmıştır. Zira bu bölge Mekke ve Medine'ye hacı /hacı adayı götüren hac gemilerinin mola verdikleri, bu yüzden de Hristiyan korsanların baskın yaptıkları bir bölge haline gelmiştir. Bu bölgenin, Öküz Mehmed Paşa'ya temlik edilmesinin asli nedeni de, hacca gelip-giden Müslümanların bu bölgede güvenliklerinin sağlanmasıdır. Daha önceki temlikler ile bu bölgede askeri güvenliğin sağlanmadığı anlaşıyor. On yedinci yüzyıl devlet adamlarından, aynı zamanda mizah sahibi de olan Öküz Mehmed Paşa, ilk askeri tedbir olarak, burada bir kule yaptırmıştır. Bu kule (bazı kaynaklarda *kale* denilmiştir ki, bu yanlıştır) ile Hristiyan korsanların gözetlenmesi hedeflenmiştir. Kulenin yapımından sonra kalenin yapımına başlanmıştır. Kuşadası Suriçi'nde, değirmenler, han (Kurşunlu han), evler, meydan, hububat depoları, cami, çeşmeler gibi klasik Osmanlı sivil binalar inşa edilmeye başlanmıştır. Öküz Mehmed Paşa Vakfı tarafından maddeten desteklenen tüm bu inşa faaliyetleri, Osmanlı iskân ve şenletme siyasetinin bir ürünüdür. Kuşadası Suriçi'nde (Kaleiçi) önemli bir kamu işi olarak bir Cuma Camii yapımına başlanmıştır. Kuşadası limanının, on yedinci yüzyılda, hac gemilerinin yanaşması için uygun bir ortama sahip olduğu keşfedilmiş ve ayrıca Kuşadası'nın Sakız şehriyle de ticari bağlantısının olabileceği kanaatine varılmıştır. Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşıyor ki, Kuşadası limanı/kasabası, Sakız ile Rodos adaları arasındaki ara liman duraklardan biriydi. Kuşadası, başlangıçta bir İslam/Türk/Yörük yerleşim yeri olarak kurulmuş; daha sonraki süreçte kozmopolit bir yapı kazanmıştır. Kuşadası'nın ticari potansiyeli artınca gayrimüslimler (Yahudiler, Rumlar ve sayıca çok az Ermeni) yerleşmeye başlamışlardır. Gümrük merkezi olduğundan dolayı, Menderes vadisinin tüm tarımsal ürünleri ve özellikle hububat ticareti sayesinde Kuşadası ticari bakımdan gelişmeye başlamıştır. Kuşadası aslında bir zahire limanıdır. Osmanlı gemileri, Anadolu ve Rumeli limanlarına, Kuşadası'ndan zahire getirmekte veya götürmektedirler. Bu nedenle, Kuşadası'nda kale içinde çok sayıda zahire ambarı (çeçhane) yapılmıştır. Güneyden, Rodos'tan gelen gemiler bir vesile ile Kuşadası limanına uğramışlardır. Kuşadası'nın ilk sakinleri Kütahya Yörükleridir. Kuşadası kalesini müdafaa etmek için yerleştirilmişlerdir. Daha sonra Çingeneler ile bazı Kürt cemaatleri de aynı amaç için burada yerleştirilmişlerdir. Daha sonraları, Çerkez ve Balkanların unsurları, Morali gayrimüslimler, Avrupalı müstemenler ve diğerleri yerleşmeye başlamışlardır. Burada iskân tarihi açısından karşılaşılan en önemli sorun, ticari potansiyeli nedeniyle artan nüfusun kale dışına taşması ve burada yeni evler yapmaya çalışmalarıdır. Vakıf yöneticileri, vakfa ait gelir kaynaklarını koruyabilmek için başlangıçta kale dışında yerleşme, ev yapma iznini vermemişlerdir. Ancak, bu yasaklama kısa sürede delinmiş, özellikle Söke kökenli yerel Türk/ Müslüman ailelerin baskısı sonucu, vakıf tarafından alınan bu tedbir, delinmiştir. Nitekim, aşırı talep, beraberinde bir rant da getirmiş, Mehmed Paşa vakfının yöneticileri, ne yazık ki, bu talebi engelleyememişlerdir. Denilebilir ki, vakıf şartlarını en evvel bozan kişiler yine yerel Müslüman aileler olmuştur. Özellikle İlyaszadeler Sülalesi, bütün servetini ve nüfuzunu, bu vakıftan sağlamış görünmektedir. Bu ayan ailesi vakıf yöneticileri üzerine kanunsuz baskı kurmuşlar ve vakfın belirli cihetlerine harcanması gereken paraları harcatmamışlardır. Osmanlı arşivinde, bu ailenin, Öküz Mehmed Paşa vakfına musallat olduğu ve 'yağmaladığına' dair epey şikâyetname vardır.

Öküz Mehmed Paşa Vakfının en önemli yapısı, Cuma Camiidir. Bu camide istihdam edilen çok sayıda Müslüman din görevlilerinin masrafı bu vakıftan karşılanmıştır. Daha sonra, bu camiye bitişik bir medrese de açılmıştır. Buraya dersiam ve müderris atandığına dair epey atama belgesi vardır. Bunların bir kısmı tarafımdan yayınlanmıştır. Kuşadası'nın içme suyu tesisatı da tamamıyla bu vakfa bağlıdır. Kuşadası kalesinin askeri önemi azalınca, bu vakıf tarafından üstlenilen savunma masrafları da ortadan kalkmıştır. Sonuç olarak, bu vakıf sayesinde, Kuşadası, yeni bir meskûn mahal olarak, ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, Kuşadası, mevcudiyetini tamamen Osmanlı idaresinin iskân siyasetine borçludur. Öküz Mehmed Paşa'nın ve daha sonraki haleflerinin gayretleri sayesinde, tüm yağma ve istismlara rağmen, Batı Anadolu'da deniz kenarında, daha önce atıl bir vaziyette olan, güvenlik ve asayişin olmadığı bir yer, medeni yeni bir İslami yaşam merkezi olarak ortaya çıkmış ve varlığını zamanımıza kadar sürdürmüştür.

Kaynakça

- Ansiklopedisi, İ. K. (1984). *Öküz Mehmet Paşa*. İstanbul: Tercüman Gazetecilik ve Matbaacılık AŞ.
- Ansiklopedisi-1, A. K. (tarih yok). *Öküz Mehmet Paşa*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Danışman, Z. (1968). *Naiima Tarih*. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi.
- Danışmend, İ. H. (1971). *İzahlı Osmanlı TarihKronolojisi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Erdoğan, M. A. (2016). *Öküz Mehmet Paşa Vakfiyesi*. İzmir: Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Erdoğan, M. A. (2017). Kuşadası'nın kurulmasında ve gelişmesinde Öküz Mehmet Paşa'nın rolü. *Kuşadası ve Çevresi Türklük ve Türk Tarihi Sempozyumu*. Kuşadası.
- Öztuna, Y. (1992). *Büyük Osmanlı Tarih Ansiklopedisi*. İstanbul.
- Uzunçarşılı, O. İ. (tarih yok). *Osmanlı Veziri vezir-i azamları*. İstanbul.